

İskender’i Kandıran Şeytan Hikâyeleri ve İskendernâme Literatürü

Sibel KOCAER¹

Öz

İskender ile ilgili hikâyeler, yazın geleneklerinin yazmalar aracılığıyla şekillendiği çağların farklı diller arasında dolaşan ortak hikâyeleri içinde en çok bilinenler arasında yer alır. Bu hikâyeler, yüzyıllar boyunca kopyalanarak, çeşitli dillere çevrilerek, yeniden kurgulanıp yazılarak ve sözlü olarak aktararak farklı coğrafyalara yayılmıştır. Bu makalenin odağında Hamzavî’nin (öl. 1415?) İskendernâme’si vardır. Hikâyeleme kısmı çoğunlukla mensur yazılmış olmasına rağmen çok sayıda manzum parça içermesi nedeniyle nazım – nesir karışık bir eser olarak tanımlanan bu İskendernâme, çok sayıda ciltten oluşan hacimli bir eserdir. Bu makale kapsamında incelenen nüsha British Library’de (Londra) bulunan Or 11056 arşiv numaralı ve 1435/36 (839) istinsah tarihli nüshadır. Bu makalenin konusu, British Library nüshasında birçok kez tekrar eden İskender’in şeytanla karşılaştığı hikâyelerdir. Şeytanın farklı suretlerde İskender’in karşısına çıkarak onu kandırdığı birbiriyle bağlantılı bu hikâyeler, hem diğer Türkçe İskendernâmelerde yer almaması hem de İskender’in portresine farklı özellikler katmasıyla dikkat çeker. Bu hikâyelerin on beşinci yüzyılda dolaşımda olan Arapça ve Malayca yazılmış iki ayrı İskender biyografisindeki varlıkları ise üç ayrı dil ve kültüre ait bu üç nüsha arasındaki metinsel bağlara işaret eder. Bu nedenle, Firdevsî (öl. 1020), Nizâmî (öl. 1222) ve Ahmedî’den (öl. 1413) farklı bir tarz ve içerikle Hamzavî’nin biçimlendirdiği İskender portresi, kendine özgü özellikleri ile, Anadolu’daki İskendernâme geleneğini tanımlamak ve farklı dillerdeki İskender biyografileri arasındaki metinsel bağların izini sürmek için önemli ipuçları içermektedir.

Anahtar Kelimeler: Ahmedî, Hamzavî, İskender, İskendernâme, Şeytan.

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Bandırma Onyediy Eylül Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Mütercim ve Tercümanlık Bölümü, skocaer@bandirma.edu.tr, ORCID: 0000-0003-2024-6350.

The Episodes with Satan Deceiving Alexander in the İskendernâme (Book of Alexander) Tradition

Abstract

The Alexander Legends in their various versions were among the most popular tales of the Middle Ages and early modern period. The legends had a wide circulation in different regions and languages through oral and written transmission, translations, and also re-writing. This paper focuses on the voluminous İskendernâme (Book of Alexander) by the Ottoman writer Hamzavî (d. 1415?). This is a mixed work in prose and verse since the narrative is mostly in prose accompanied by a large number of verses. The paper examines one of the manuscript copies of this work which is held by the British Library. The date of the manuscript is 1435/36 (AH 839) and its catalogue number is Or 11056. This study explores the episodes recounting İskender's encounters with Satan, which are narrated many times in the British Library manuscript. These episodes are striking for two main reasons: first, the better known Turkish İskendernâmes do not include these episodes, and, second, they have an important function in the portrayal of İskender in Hamzavî's work. Besides, there are similar episodes in two different İskender narratives written in Arabic and Malay in the fifteenth century. Hence, these similar episodes which are included in three different manuscript works written in three different languages in the fifteenth century point to the textual connections between these manuscripts. Therefore, the portrayal of İskender by Hamzavî, which differs from his portrayals by Firdevsî (d. 1020), Nizâmî (d. 1222) and Ahmedî (d. 1413), includes significant clues for tracing the İskendernâme tradition in Anatolia and the textual links between the biographies of Alexander the Great composed in different languages.

Keywords: Ahmedî, Alexander the Great, Book of Alexander, Hamzavî, Satan.

Extended Abstract

The Alexander Legends in their various versions were among the most popular tales of the Middle Ages and early modern period. The legends had a wide circulation in different regions and languages through oral and written transmission, translations, and also re-writing. Accordingly, there are different portrayals of Alexander the Great in the manuscript era which were modified through different literary traditions and cultures. In Turkish literature Alexander appears as İskender-i Kebîr, İskender-i Rûmî, İskender-i Yûnânî, İskender(-i) Zülkarneyn, Sâlâr-ı Rûm, Sikender, Sikender-i Rûm and Makedonyalı Büyük İskender. This paper focuses on the voluminous İskendernâme (Book of Alexander) by the Ottoman writer Hamzavî (d. 1415?). This is a mixed work in prose and verse since the narrative is mostly in prose accompanied by a large number of verses. The paper examines one of the manuscript copies of this work which is held by the British Library. The date of the manuscript is 1435/36 (AH 839) and its catalogue number is Or 11056. This study explores the episodes recounting İskender's encounters with Satan, which are narrated many

times in the British Library manuscript. These episodes are striking for two main reasons: first, the better known Turkish İskendernâmes do not include these episodes, and, second, they have an important function in the portrayal of İskender in Hamzavî's work. In Hamzavî's İskendernâme Satan meets İskender at different times throughout his life starting from his childhood. Every time he appears before İskender, he disguises himself as a different person. This study focuses on three episodes from the British Library manuscript which resemble one another in terms of their plot and content. In the first episode, İskender is only seven years old and it is the first time he meets with Satan. Disguised as his mentor Aristoteles, Satan tells İskender to put an end to his education, as this is an order from his father Feylekus. Upon hearing this İskender becomes confused, worried and cries a lot. In the second episode İskender is already a young king on the throne who is the ruler of his country. One evening, while he is in his room, all alone and getting ready to sleep, Satan enters, but this time disguised as a strong and handsome young man. In a way that resembles the first episode, İskender is deceived by Satan becoming confused and worried. In the third episode, İskender sees a dream and asks his mentor, Aristoteles, to interpret it. After İskender's mentor and other members of his council leave the palace in the evening, he goes to his room to sleep, and Satan appears before him. He interprets the dream, but contrary to Aristoteles says that it is a portent of İskender's death. As also happens in the second episode, Satan tells İskender not to trust his men, and to execute his viziers, if he wants to save his life. Then, Satan suddenly disappears. Although İskender is generally portrayed as a strong and invincible ruler in the legends, these three episodes from the British Library manuscript depict him as weak and vulnerable before Satan. Another notable feature in these episodes is that İskender is all alone when he encounters Satan. While he is depicted as a glorious king when he presides over his council, he is deceived by Satan when he is all alone. However the reader or listener of this text is well aware that the ensuing episodes will narrate the victories of İskender, since in the opening pages the astrologers have foretold that İskender will rule over the East and West of the entire World. Therefore the following questions arise in order to examine and trace the Turkish İskendernâme tradition: 1. Could depicting İskender as a weak and vulnerable man be unique to the text of Hamzavî, as it contradicts the common portrayal of İskender as a strong ruler? 2. What could be the function of these depictions in the portrayal of İskender? Although other Turkish İskender narratives do not portray İskender as a weak man, there are similar episodes in two different İskender narratives written in Arabic and Malay in the fifteenth century. Hence, these similar episodes which are included in three different manuscript works written in three different languages in the same century point to textual connections between these manuscripts. Therefore, the portrayal of İskender by Hamzavî, which differs from the portrayals by Firdevsî (d. 1020), Nizâmî (d. 1222) and Ahmedî (d. 1413), includes significant clues for tracing the İskendernâme tradition in Anatolia and the textual links between the biographies of Alexander the Great composed in different languages.

Giriş

İskender ile ilgili hikâyeler, yazın geleneklerinin yazmalar aracılığıyla şekillendiği çağların farklı diller arasında dolaşan ortak hikâyeleri içinde en çok bilinenler arasında yer alır. Bu hikâyeler, yüzyıllar boyunca kopyalanarak, çeşitli dillere çevrilerek, yeniden kurgulanıp yazılarak ve sözlü olarak aktararak farklı coğrafyalara yayılmıştır. Bu geniş dolaşım ağı sayesinde bu hikâyelerden günümüze, yayıldıkları coğrafyaların dil ve kültür çeşitliliği ile biçimlenmiş zengin bir kaynak birikimi kalmıştır. Türkçe yazmalarda İskender-i Kebîr, İskender-i Rûmî, İskender-i Yûnânî, İskender(-i) Zülkarneyn, Sâlâr-ı Rûm, Sikender, Sikender-i Rûm adlarıyla ün salmış olan, Avrupa dillerinde Αλέξανδρος (Alèxandros) / Alexander (III of Macedon / the Great) adıyla tanınan, günümüzde bilinen adıyla Makedonyalı Büyük İskender (öl. MÖ 323), yazma kültürünün hâkim olduğu çağlarda kendisini anlatan her yeni dil ve kültürle birlikte yeni kimliklere bürünmüştür. Bu nedenle, geçmişten günümüze yansıyan tek bir İskender karakteri veya imgesi yoktur: tarihsel gerçekliğinden doğaüstü maceralarına uzanan zengin konu çeşitliliğiyle biçimlendirilmiş birbirinden farklı İskender portreleri vardır.

Birden çok İskender portresinin varlığı, farklı dönem, dil ve edebî türlere ait İskender hikâyelerinin akademik incelemelere konu olmasıyla giderek daha da belirginleşmektedir.² Öte yandan, Anadolu Türkçesi ile yazılmış İskendernâmeler söz konusu olduğunda, bu metinleri derinlemesine okuyan ve inceleyen akademik çalışmalar henüz yapılmamıştır. Türkçe İskendernâmeler arasında Ahmedî'nin (öl. 1413) *İskendernâme*'sinin ilk –ve de çoğu zaman tek– akla gelen İskendernâme olması, Ahmedî'nin metnine yönelen akademik ilgi nedeniyedir. Ahmedî'nin *İskendernâme*'si, sonuna eklenmiş olan “Dâsitân-ı Tevârih-i Mülûk-i Âl-i Osmân” başlıklı bölüm (Banarlı, 1939) nedeniyle tarih araştırmalarının ilgi odağı olmuş ve bu sayede, İskendernâmeler hakkındaki akademik çalışmalarda en çok incelenen metin olma özelliğini korumuştur.³ Figânî (öl. 1532), Ahmed-i Ridvân (öl. 1528 – 1538) ve Behiştî (öl. 1511/12?) gibi diğer şairlerin ve yazarların *İskendernâmeleri* ise yüksek lisans ve doktora tezlerine konu olmuş, bunlar arasında bir tek Ahmed-i Ridvân'ın *İskendernâme*'si kitaplaştırılmıştır (Altuğ, 2014; Avcı, 2014; Ayçiçeği, 2014). Bütün bu çalışmaların yanında, bazı bölümleri yüksek lisans tezlerinde transkripsiyon harflerine aktarılmış fakat henüz bir bütün hâlinde neşredilmemiş olan Hamzavî'nin (öl. 1415?) *İskendernâme*'si ile ilgili akademik yayınlar giderek artmaktadır (Akyol, 1990; Seçkin, 1991; Feyzioğlu, 1991; Kalfa, 1994; Avcı, 2019; Yağcıoğlu, 2019).

2 Yakın tarihli araştırmalar için örneğin bkz. Doufıkar-Aerts, 2010; Kastritsis, 2011; Zuwiyya (Ed.), 2011; Stoneman, Erickson & Netton (Ed.), 2012; Avcı, 2014; Kastritsis, 2016; Manteghi, 2018; Ng, 2019.

3 İsmail Ünver'in yayımladığı inceleme ve tıpkıbasım sonrası Ahmedî'nin *İskendernâme*'sinin farklı neşirleri hazırlanmış ve eser Furkan Öztürk tarafından günümüz Türkçesine çevrilmiştir: Ahmedî, 1983; Akçay, 1999; Ahmedî, 2018; Ahmedî, 2019; Ahmedî, 2021. Ahmedî'nin *İskendernâmesi* ile ilgili incelemeler içeren çalışmalar için örneğin bkz. Bağcı, 1989; Sawyer, 1997; Demirbilek, 2000; Sawyer, 2003; Aslan, 2010; Güler, 2013; Kastritsis, 2016; Çalışkan, 2019; Çetin, 2019.

Bu makalenin odağında Hamzavî’nin *İskendernâme*’si vardır. Hikâyeleme kısmı çoğunlukla mensur yazılmış olmasına rağmen çok sayıda manzum parça içermesi nedeniyle nazım – nesir karışık bir eser olarak tanımlanan bu *İskendernâme*, çok sayıda ciltten oluşan hacimli bir eserdir. Cilt sayısı tartışmalı olmakla birlikte Hamzavî’nin *İskendernâme*’yi yirmi dört cilt olarak yazdığı kabul edilmektedir (Âşık Çelebi, 2010: 312; Avcı, 2014: 55 – 56). Bu ciltlerin farklı sayıda nüshası günümüze ulaşmıştır (Avcı, 2014: 57 – 59; Necipoğlu, 2019: 50 – 51). Bu makale kapsamında incelenen nüsha British Library’de (Londra) bulunan Or 11056 arşiv numaralı ve 1435/36 (839) istinsah tarihli nüshadır.

Bu makalenin konusu, British Library nüshasında birçok kez tekrar eden İskender’in şeytanla karşılaştığı hikâyelerdir. Şeytanın farklı suretlerde İskender’in karşısına çıkarak onu kandırdığı birbiriyle bağlantılı bu hikâyeler, hem diğer Türkçe İskendernâmelerde yer almaması hem de İskender’in portresine farklı özellikler katmasıyla dikkat çeker. Hamzavî’nin eserine kendine özgü bir nitelik katan suret değiştiren şeytan hikâyelerini daha iyi tanımlayabilmek için, bu makalede, Hamzavî’nin *İskendernâme*’si Ahmedî’nin *İskendernâme*’si ile birlikte okunacaktır. Bu sayede, iki metin arasındaki ortak parçalar, benzerlikler ve farklılıkların Hamzavî’nin *İskendernâme*’sinin kaynaklarını belirlemeye yardımcı olması amaçlanmaktadır. Dünya genelinde İskender’in hayatını bir bütün hâlinde anlatan eserler farklı metin kolları oluşturarak dolaşımlarını ve dönüşümlerini sürdürmüşlerdir. Hamzavî’nin eserine özgü konu ve motiflerin ilişkili olduğu İskender hikâyelerinin belirlenmesi Anadolu’da şekillenen İskendernâme literatürünün doğru tanımlanabilmesi için gereklidir. Bu nedenle, İskender’in şeytanla karşılaştığı epizotlar farklı dillerde yazılmış İskender hikâyeleri ile birlikte değerlendirilecektir.

İskender’i Kandıran Şeytan Hikâyeleri

Şeytan, Hamzavî’nin *İskendernâmesi*’nde, çocukluğundan başlayarak hayatının farklı evrelerinde farklı suretlerde İskender’in karşısına çıkar. Bu makale kapsamında British Library nüshasından birbiriyle bağlantılı üç hikâye seçilmiştir.⁴ Birinci hikâyede İskender henüz yedi yaşındadır:

râvî eydür kaçan ki İskender Zülkarneyn yidi yaşına irdi Eflâtun
hakimden ‘ilm ü edebi şöyle öğrendi kim taşşil kıldı kim cemî’ hâlâyık
anuñ edebine and içerlerdi pes bu kerre Feyleküs-ı Yünânî gördi ki
İskender edeb hâşil itdi eydür ey oğlum vâcibdurur şimdiden girü
Arestetâlisden ‘ilm-î hikmet menzil-î rebâhet erkân-ı siyâset
öğrenesin didi buyurdi Arestetâlis hakimi Feyleküs-ı Yünân katına
İskender neçün melül olmayam ki Hâk te’âlânuñ gizli genci elüme
girmişken vâz gelem kesb-î kemâlden şöyle kılam gâfil olam ol gâflet

4 Nüsha harekeli ve yazım kurallarının henüz netleşmediği Eski Anadolu Türkçesi dönemine aittir. Nüshada özellikle eklerin yazımında bir tutarlılık yoktur. Örneğin, -i eki kelime sonlarında bazen yazılmış, bazen hareke ile gösterilmiştir. Alıntılanan örnekler transkripsiyon harflerine aktarılırken nüshadaki harflerin ve hareketlerin işaret ettiği sesler olduğu gibi bırakılmıştır.

ile hikmet 'ilimlerinden mahrûm kalam hem senüñ gibi hakîmüñ sa'yın yile virem didi dağı İskender bir zamân ağladı andan şeytân-ı racim gördi ki Allahu te'âlâ İskenderüñ gözün göñlin ve kulağın açmış göziyle her niye nazâr iderse 'ibret alur neden ün işitse heybet alur göñli âyinesine her kim muķâbil gelse 'aks-i hikmet olur andan şeytân-ı racim bu eșerleri tuiyacak buña bir iğvâ kılmazsam bu 'acâyib vücüd olısar didi bu tarafından Restetâlis vezir dağı Feyleķüs-ı Yünâni katına geldi İskenderüñ zîrekligin ta'rif eyledi yidi vü içdi andan 'izzet ile girü İskender katına geldi şeytân-ı la'fin Restetâlis geldügin gördi revân İskender katından ğayb oldu pes bu kerre Restetâlis hakim İskender katına girdi İskender yine gördi üstâdi taşra çıktı revân içerü girdi üstâdına ayağ üzre turub 'izzet itmedi üstâdi 'acebledi fikre vardı kendüye eydür İskender ulalduķça bildi kim pâdișâhzâdedür baķ baña 'izzet eylemez didi dağı İskendere nazâr kıldı gördi ki İskender ağlamış gözlerinden yaş seylân gibi inmiş Restetâlis anı göricek vehm aldı andan su'âl kıldı eydür yâ İskender neçün ağlamışsın kimden korķduñ veyâhüd kimse saña yañlıș söz mi söyledi didi cigergüşem baña aĥvâliñi söyleseñ didi pes İskender Zülkarneyn eydür yâ üstâd șol şimdi getürdüĝüñ ĥaber için ağlaram didi Arestetâlis eydür yâ cigergüşem nice ĥaber getürdüm saña ki ağladuñ didi andan İskender eydür șol ĥaber kim atam dimiş ki oĝlum İskender 'ilim okumasun dimiş Restetâlis eydür bu ĥaber<i> saña kim getürdi şimdi sen getürmedüñ mi söyleyüb ağladuĝumda oturmaz mıyduñ didi Restetâlis eydür ben atañ katından henüz geldüm didi bu ĥaberi saña kim getürdi didi andan İskender eyitdi yâ üstâd evvel ĝitdüĝüñ vakitcek tizcek geldüñ ne tiz geldüñ yâ üstâd dimedüm mi sen dimedüñ mi ki yâ İskender atañ âdem göndermiş ki oĝlum İskendere dağı ta'lim kılmason ki çok 'ilim okuyan azar dönüb tenbih kılmaduñ mı ki sen bir selâtin oĝlısın 'ilim saña gerekmez senüñ layıķuñ at binmek ve șikâr komaķdur andan Restetâlis hakim eydür ne sözdür bu söyledüĝüñ ben atañ katına vardum senüñ zihnüñ küșâdlığın ataña ta'rif kıldum atañ șâd u ĥurrem oldu tekrâr-be-tekrâr baña vașiyet kıldı ki zinhâr 'ilimden ĝayri nesneye hevesin düşürse üstâdi böyle diyicek İskender bir zamân fikre vardı vehm düşdi andan yine Restetâlis hakim gördü kim İskender vehme düşdi eydür İskendere ben atañ katına ĝidicek senüñ yanuña kimse mi geldi İskender yâ üstâd sen ĝitdüĝüñ vaktin bir muĥteșim kiși saña beñzer șureti sikkesi cübbesi söz söyleyiși her kelâmı rivâyet eyleyiși șöyle ki senden anı fark idemedüm ne kiși idügin bilmedü[m] ki geldi atamdan baña ĥaber getürdi ben ağladum ol taşra çıktı sen gelmişsin yine seni anı șandum didi râvî eydür İskender bu sözi söylicek Restetâlis bu işe ĥayrân kaldı barmağın aĝzına alub bir zamân fikre vardı ki benüm düşmenim var ben Feyleķüs oĝlı İskendere 'ilm ü hüner ta'lim itdüĝüm istemediler ĥasûdlik kılub benüm șuretime girüb geldiler

buña iğvâ kıldılar ya’nî ‘ilim okumağdan bunu uşandurdılar beni mertebeden düşereler didiler (vr. 32 – 34)

İskender’in çocuk yaşta şeytanla ilk kez karşılaştığı bu hikâyede ne İskender ne de hocası Aristoteles gelenin şeytan olduğunun farkındadır. Aristoteles, düşmanları olduğunu ve amaçlarının kendisini itibarsızlaştırmak olduğunu düşünür. İskender’in aklının karışmış olması, şeytanı hocası sanıp ona inanması ve oturup ağlaması, yenilmez kahramanların hayatlarını onları yücelterek anlatan eserler için olağan bir betimleme değildir. Hikâyeyi şeytandan bahseden bir nazım bölümü takip eder.

İkinci hikâyede Feylekus ölmüş ve İskender, babasının yerine tahta çıkmıştır. Divan dağıldıktan ve herkes ayrıldıktan sonra İskender yalnız başına odasına çekilir. Şeytan, İskender’in yanına gelir, fakat bu gelişinde bir öncekinden farklı bir surete bürünür:

İskender Rûm serverlerin cem’ idüb divân ârâste kılıb serîr üzre server-i selâtin olub otururken şeytân-ı racim ol zamân ol mekâna irdi gördi kim bir aţlas bârgâh urulmuş ve serverler serfirâzlar cem’ olub aralarında bir muraşşa taht urulmuş üzerinde bir pâdişâh başında bir cevherî tâc arkasında libâçe bilinde kemer-i Keyânî Süleymânvar oturur karşusunda hâcibler turur ve karşusunda muqarreb vezirler şandallar üzre oturmuşlar sağında şolında on alt<i> melik ‘izzet ile oturmuşlar şeytân-ı racim bu tañtana<yı> göricek bir zamân turdı İskenderi gözetdi gördi kim taht üzerinde pâdişâh olub oturur Feylekûs-ı Yünâninün oğludur ki Restetâlisden ‘ilim okurdu geldi iğvâ virdi gitdi bes şeytân-ı la’fin İskenderi bu vech ile göricek içinde ol hasûduñ hased<i> kaynadı ve fitne buhârî dimâğında oynadı andan kendü kendüye eydür hey mi ben bu oğlanı iğvâ kılmayacak olursam bu ‘ilimdür bunuñ var bu salţanata kim bu irmiş az zamânda bu dağı Süleymân olur ins ü cinne hüküm kılur şeytân leşkeri ayağa varur didi dağı ol la’fin İskendere iğvâ virmek kaçdına turdı söylenen söze kulağ urdı İskender dağı ‘ayşî âhire irgürdi andan ol tâcdâr meliklere destür virdi kim vilâyetlerine gideler kendüsi dağı halvet bârgâhından odasına geldi hademe destür virüb halvet kıldı el urdı kemerin çözdü libâçesin şalub tâcin başından çıkardı diledi kim yata şeytân-ı racim revân İskenderün katına girdi İskender dağı nazar itdi gördi kim bir hûb şüretlü yigit şeklinde bir muhteşem şahş yanına girdi revân şâh-ı Rûm ayağ üzre turdı velî ihtiyâţ ile yine oturdu şeytân-ı racim İskenderün karşusına oturdu ‘izzetleşdiler andan İskender eydür şeytâna ey hûb şüretlü muhteşem yigit ne kişisin ki bu bî-vaqt gelüb benüm servaqtüme girdün dehşet itmedün didi bes bu kerre şeytân-ı racim eydür güle güle yâ İskender beni bilmedün mi eydür yok kimsiz şeytân eydür senün devletünem beni neçün bilmezsin İskender

âdemüñ devleti gine âdem şeklinde mi olur didi şeytân-ı la'în eydür devleti her ne şekle olur ise görünür ammâ bir kişi kaçan ki katına gelse âdem şüretinde gelür ben dağı senüñ devletüñem geldüm ki saña naşihat kılam didi râvî eydür bu söz ile İskenderüñ 'aqlın uğurladı İskender dağı ol racîmi devlet şandı aña muqayyed olub eydür naşihatüñ nedür yâ devlet eyit görelüm andan İskendere eydür yâ İskender-i Rümî bu on alt<i>|</i> tâcdâr melik kim senüñ ile 'ahd kıldılar sen anlaruñ 'ahd ü peymânın girçek şanduñ velî şöyle bilesin ki şuya tayanduñ anlaruñ ittifağı şöyledür ki seni sözle gâfil kılalardan seni şütüb Dârâb şâh eline vireler didi andan İskender racîmden bu sözi işidicek girçek şandı bes bu kerre racîm eydür ben şimdi ne kılayın baña eydivir didi şeytân-ı la'în eydür serverlerüñi bu dem katuña cem' idüb cebhe cevşen giyürüb varsunlar ol tâcdâr melikleri yatdukları yirde öldürsinler tâ kim anlaruñ şiddetinden emîn olasin didi ol racîm gayb oldu bes bu kerre İskender ol racîmüñ sözünden endişeye düşdi ol endişeyle ol dün İskender hâş kulların kığırdı dördin dört vezîre gönderdi ol muqarreb vezîrler geldiler içeri İskenderüñ servaktine girdiler gördiler kim sâ[lâ]r-ı Rüm câmeh'âb üstünde oturur velî cemâlinde melâlet var andan Restetâlis vezîr eydür yâ İskender Zülkarneyn bu dün içinde beni kığırduğundan murâd neydi andan İskender baña bir 'acâyib hâl vakî' oldu ol ucdan pür endişe oldum sizi kığırdum ki hâllidesiz hâkim eydür nice hâldür İskender eydür yâ vezîr-i hâş kaşd kıldum ki râhat 'âlemine varam anı gördüm ki bir hûb şüretlü nevcivân tenhâ servaktüme girdi bi-ihyât qarşuma oturdu su'al kıldum ki ne kişisin diyü cevâbda eydür yâ İskender senüñ devletüñem andan ben eyitdüm âdem oğlınuñ devleti yine âdem şüretinde mi olur ol eyitdi kim devlet ne şürete gerek ise girür ben dağı âdem şüretinde geldüm saña naşihat kıldum didi ben eyitdüm naşihatüñ nedür eyitdi naşihatüm oldur ki senüñle 'ahd ü peymân iden serverlere inanmağıl ben eyitdüm yâ devlet ne kılayın eyitdi serverlerüñ kığır anları yatdukları yirde çutsunlar cümlesin kırsunlar didi dağı gayb oldu râvî eydür Restetâlis İskenderden bu haberi işidicek bir zamân fikre vardı ol gelen şahşuñ keyfiyyetine irdi andan İskendere eydür ey cigergüşem âdem oğlınuñ şüreti üzerine devleti geldüğün hiç işitmedük kitâblarda dağı görmedük ammâ şöyle bil kim katuna gelen şeytân-ı racîmdür (vr. 43 – 46)

Bu hikâyede şeytan, güzel yüzlü ve gösterişli bir yiğit suretinde İskender'in karşısına çıkar. İskender artık çocuk değildir, tüm eğitimlerini tamamlamış ve babasının yerine tahta geçmiş iktidar sahibi bir hükümdardır. İlk hikâyede olduğu gibi burada da şeytan, İskender'in yalnız olduğu bir zamanda onun karşısına çıkar. Şeytanın sözlerine kanan İskender, tıpkı ilk hikâyede olduğu gibi akli karışmış bir vaziyette kötü düşüncelere kapılır, vehme düşer. Çağırdığı dört veziri onu perişan bir hâlde bulurlar. İskender, vezirlerine başından geçenleri anlatır ve

gelen güzel yüzlü kişinin kendisine emrindeki melikleri öldürmesini nasihat ettiğini, aksi hâlde meliklerin kendisini Dârâb’a vereceklerini söyler. İlk hikâyeden farklı olarak, bu hikâyede Aristoteles, gelenin kim olduğunu anlar. Hikâyenin devamında Aristoteles, şeytanın niyetine dair açıklamalar yapar ve şeytanın hasetlik ettiği için İskender’i kandırmaya çalıştığını anlatır. Bu açıklamalarla birlikte bu hikâyeye ilk hikâyeye bağlanır: Aristoteles, bir zamanlar İskender kendisinin öğrencisi iken yanına kendi suretinde gelip onu ilim öğrenmekten vazgeçirmeye çalışan kişinin de şeytan olduğunu söyler.

Aristoteles’in kitaplara atıfla gelen kişinin kim olduğunu anlamaya çalışması, yazmanın istinsah tarihi olan on beşinci yüzyıl ve öncesinde bilginin dolaşımı ile yazı arasındaki bağa işaret etmesi açısından önemlidir. Kitaplara yapılan bu atıf, İskender hikâyeleri özelinde, bu hikâyelerin içeriğinin biçimlenmesinde yazılı kaynakların etkisine dair de önemli bir işarettir. Bunu destekler şekilde, nüshanın ikinci sayfasında İskender hakkındaki rivayetlerin kaynakları tek tek sayılır: İskender ile ilgili bilgiler hadis kitapları, *Câmasbnâme*, *Şehnâme* ve peygamber kıssalarından derlenmiştir.

Üçüncü hikâyede İskender bir rüya görür ve rüyasının doğru tabir edilmesi için vezirlerini bir araya toplar. Aristoteles rüyaların gerçekliği ve neyin alâmeti oldukları hakkında bilgi verdikten sonra İskender’in rüyasını tabir eder. Divan dağıldıktan ve İskender odasına çekildikten sonra, ilk iki denemesinde başarısız olan şeytan tekrar İskender’in yanına gelir:

ol la’ın İskender şâha igvâ virmek kaçdına tırdı racım şol vakte dek ki Sikender dīvāni tağıtdı begler melikler serverler gıtdi dört muqarreb veziri dağı bu kerre sālār-ı Rûm kendü hâlvetine girdi kim rāhat ola anı gördi kim otağ kapusından bir şahş içeri girdi Sikendere ‘izzet ile selâm virdi dağı şâh huzûrında otırdı râvî şöyle rivâyet kılar ki ol şahş İskender çatına giricek İskender vehm aldı anuñçün ki bu vaqt sarâylar kapusu bağılu iken añsuzda yalñuz içeri girdi şâha karşı otırdı andan şâh-ı cihân ol gelen kişiye nazar kıldı gördi ki ol kişidür kim kendüye bir kez dağı geldi devletüñem diyü naşihat kıldı şâh-ı Zülkarneyn ol şahş bilicek revân eydür yâ racım yine mi geldüñ baña kim igvâ viresin didi andan racım eydür yâ İskender delü mi olduñ kim devletüñe racım dirsın didi Sikender eydür yâ racım benüm devletüm şoldur kim benüm başumda kondı racım eydür yâ Sikender vây kim öz devletüñden bî-habersin şöyle kim devletüñ mertebesin bilmezsin İskender eydür yâ racım devletümüñ mertebesin şöyle bilürem ki şeytân sözün kulağuma koymazam onuñ igvâsına uymazam racım eydür yâ Sikender devlet mertebesin bilseñ ben senüñ devletüñem beni şeytân-ı racım mi şandüñ Sikender bu kerre kaçıdı eydür yâ racım devletüm oldur ki başumdadur sözi çok kılama nice geldüñse yine eyle var veyâhüd sen bilürsin didi bes bu kerre İskenderi gördi kim kaçıdı revân efsün okıdı başladı şöyle kim Sikenderi telbisle

vehmnāk kıldı andan fitne dilinden İskendere eydür yâ sālār-ı Rüm senüñ başuñdağı devletüñ benem bilmez iseñ velî bildüreyim mertebelerümi dağı göstereyim gerek bilesin ki başuñ üzre ağaram ma'lüm oldı kim başuña çıkmayınca beni bilmezsin diyüb ol racim bir 'ilim oqudı kim oturduğı yirden kalkdı vardı sakfuñ yukarisına ağdı Sikenderüñ çak kâfası üzre berâber tırdı andan racim eydür yâ Zülkarneyn gördüñ mi ben devletüñ olduğum bildüñ mi didi râvî eydür İskender racimüñ bu hâline hayrân kaldı bes bu kerre racim İskender-i Zülkarneynüñ üzerinden indi dağı karşısına oturdı dağı eydür yâ Zülkarneyn hiç bilür misin ki yine âdem şüretine girüb geldüğüm neçündür İskender başıyla eydür yok racim eydür yâ Sikender şöyle ki gördüñ nice kim saña 'ayân oldı baña dağı 'ayândur ammâ yâ İskender gördüğün düşüñ ta'biri saña 'ayân degül baña 'ayândur zirâ bir kişi düş görse ta'biri devletine ma'lümdur senüñ dağı gördüğün baña 'ayândur haber kılmaduñ ben devletüñ saña 'ayân kılaydum varduñ gayri kimseye yordurduñ ol kendü bilisince ta'bir kıldı yâ Zülkarneyn gördüğün düşüñ ta'birin saña söyleyeyin velî zinhâr gümân itme didi (vr. 65 – 66)

Önceki iki hikâyede olduğu gibi, bu üçüncü hikâyede de şeytan, İskender odasında bir başına kalınca İskender'in karşısında belirir, fakat bu karşılaşmada İskender, önceki tecrübeleri sayesinde gelenin kim olduğunu anlar, şeytanı tanır ve yanından kovar. Bunun üzerine şeytan, İskender'i devletinin mertebesini bilmemekle suçlar ve benim devletim başımın üstündedir diyen İskender'e farklı bir oyun oynar: büyüü sözlerle ve dualarla havaya yükselir, İskender'in başının üzerinde havada durur, İskender'in şaşkınlığını görünce yere iner, karşısına geçip oturur ve rüyasını tabire başlar.

British Library nüshasında, alıntılanan bu nesir bölümünün hemen devamında bir nazım bölümü yer alır. Bu bölümdeki beyitlerde şeytan, İskender'in rüyasını yorumlar, fakat hiçbir şekilde rüyayı hayra yormaz ve rüyanın sonunu ölümlle tabir eder. Beyitlerden sonra gelen nesir bölümünde ise yeni bir konuya geçilmez, şeytan konuşmaya ve İskender'in rüyasını tabir etmeye devam eder. Şeytanın buradaki sözleriyle bu üçüncü hikâye ikinci hikâyeye bağlanır: rüyanın tabirine göre İskender vezirlerinin ihanetine uğrayacak, vezirleri onu gafil avlayarak Dârâb'a vereceklerdir. Şeytan, İskender'e, eğer canını kurtarmak istiyorsa vezirleri olan Restetalis, Bartos, Bokrat, Sokrat ve Eflatun'u öldürmesi gerektiğini söyler ve rüyanın tabirini bitirince ortadan kaybolur. Sonrasında İskender'in durumu şöyle anlatılır:

râvî eydür şeytân-ı racim gidicek Sikender gâyet melül oldı yatmadı râhat olmadı tâ şabâha dek şöyle bîdâr oturdı çün 'ale's-şabâh oldı cihân nûrla taldı zamân ve zemîn revnağı geldi begler melikler Sikender şâh sarâyına cem' oldılar velî Sikender perişânlığından halvetinden taşra çıkmadı bes bu kerre vezirler şâh çıkmadı diyüb

içerü şâhuñ sarâyda hâlvetinde girdiler gördiler Sikender yalñuz oturur hâtırı perişân Restetâlis eydür yâ Sikender-i zamân mübârek hâtırıñ neçün perişândur ve hem tahtıña ne sebebeden çıkmadıñ bes bu kerre Sikender şâh şeytân-ı racim gelüb ne söyledüñ evvel âhîr haber virdi Restetâlis eydür yâ Sikender saña dimedüm mi evvel şeytân-ı racim gelür saña igvâ virür senüñ devletüñi ol hasüd istemez anuñçün der-pâyıña düşmişdür yâ cigergüşem olmasun kim ol racim sözine uyasın igvâsın kulağıña koyasın didi dağı aldı Sikenderi tahtına geldi saltanatına meşğül oldı (vr. 67 – 68)

Önceki iki hikâyede olduğu gibi, bu hikâyede de İskender, şeytanın gidişinin ardından perişan bir hâle düşer, sabaha kadar üzgün bir hâlde odasında oturur ve sabah olup gün başladığında odasından dışarı çıkamaz. Tahtına çıkmadığını gören vezirleri, bir önceki hikâyede olduğu gibi İskender'in odasına giderler ve onu orada çaresiz bir hâlde bulurlar. İskender yine şeytanın oyununa yenik düşmüştür: akli karışmış, karar verme yetisini kaybetmiş ve ancak vezirlerinin telkiniyle kendine gelebilmiştir.

British Library nüshasından alınan her üç örnekte de İskender, alışlagelen kararlı ve yenilmez İskender portresinin aksine, şeytanın oyunlarına yenik düşen aciz bir insan olarak betimlenir. Her üç örnekte de kendisini ayağa kaldıranlar çocukluğundan itibaren hocaları olan vezirleridir. Bu vezirler arasında ise söz sahibi Aristoteles'tir. Örneklenen son hikâyede Aristoteles, İskender'i perişan bir hâlde oturup dururken bulduğu odasından çıkarır ve tahtına götürüp hükümdarlığına geri dönmesini sağlar.

Bu üç örnekte de dikkat çeken diğer bir konu, İskender'in şeytanın karşısında aciz kaldığı anların hepsinde yalnız olmasıdır. Başkalarının yanındayken güçlü bir hükümdar olarak betimlenen İskender, kendi başına kaldığı zamanlarda şeytan tarafından kandırılmakta ve akli karışmaktadır. Sonrasında yeniden kararlı ve ne yaptığını bilen hükümdar kimliğine dönmesi ise ancak bir başkasının (bu üç örnekte Aristoteles'in) çaresizce kalakaldığı yerde yanına gelip ona işin doğrusunu anlatmasıyla mümkün olur. Metnin okurları ve dinleyicileri ise bütün hilelerine rağmen şeytanın İskender karşısında mağlup olacağını önceden bilirler: İskender doğduğunda babası yıldız falına baktırır, İskender'in hem doğruya hem de batıya hükmedeceği babasına, dolayısıyla metnin okurlarına ve dinleyicilerine bildirilir (vr. 55 – 57). Okurlar ve dinleyiciler birbirini takip eden hikâyeler boyunca İskender'in zaferleriyle karşılaşacaklarını biliyorlarsa, şu sorular Türkçe İskendernâme geleneğini biçimlendiren unsurları tespit etmek açısından önemlidir:

1. Yüzyıllar boyunca zihinlerde yer etmiş olan 'yenilmez cihan şahı İskender' imgesi ile çelişen bu betimlemeler Hamzavî'nin eserine mi özgüdür?
2. Bu betimlemeler İskender'in portesinde nasıl bir işleve sahiptir?

Bu soruları cevaplayabilmek için incelenmesi gereken ilk metin, kardeşi Ahmedî tarafından yazılmış olması nedeniyle Hamzavî'nin eserine en yakın tarihli İskender biyografisi olan ve aralarında birçok ortak parça olması nedeniyle içerikleri kısmen aynı olan manzum *İskendernâme*'dir.

İki Kardeş, İki *İskendernâme*, İki Farklı İskender Portresi

Osmanlı döneminde yazılmış kaynaklar Ahmedî ve Hamzavî'den iki kardeş olarak bahsederler ve ikisinin de birer *İskendernâme* yazmış olduğunu belirtirler (Âşık Çelebi, 2010: 186, 312; Avcı, 2019: 627 – 628). *Kühü'l-Ahbâr*'da Gelibolulu Âli (öl. 1600), Hamzavî'nin yirmi dört cilt uzunluğunda yazdığı Hamza kıssasından sonra Ahmedî'nin bu uzunlukta bir *İskendernâme* yazdığını belirtir (İsen, 1994: 106). Doğruluğu tartışmalı olmakla birlikte, her iki *İskendernâme*'nin de oluşum ve yazım sürecini keşfedebilmek için önemli bir araştırma konusu sunan Gelibolulu Âli'nin bu iddiası henüz bir akademik çalışma tarafından ele alınmamıştır. Ahmedî ve Hamzavî'nin *İskendernâmelerini* birlikte inceleyen az sayıdaki akademik araştırmancının odağında ise bu iki eser arasındaki içerik ve üslup farklılıkları vardır.

Ahmedî ve Hamzavî'nin *İskendernâmelerinde* farklılaşan özellikleri yorumlayan çalışmalar arasında Dimitris Kastritsis'in incelemesi en kapsamlısıdır (Kastritsis, 2016). Kastritsis, bu çalışmasında, Hendrik Boeschoten'in iki eser arasındaki tarz ve üslup farklarına dair yaptığı yorumu eleştirir. Boeschoten'e göre "iki eser arasındaki farkların nedeni, Hamzavî'nin *İskendernâme*'sinin Ahmedî'nin *İskendernâme*'sinin de dâhil olduğu üst sınıfa ait manzum *İskendernâme* geleneğinden farklı bir geleneği temsil etmesidir". Kastritsis'e göre ise "Eski Anadolu Türkçesiyle yazılmış eserler ile ilgili yapılan üst sınıf edebiyatı [divan] ve popüler edebiyat [halk edebiyatı] gibi sınıflandırmalar yetersiz bir değerlendirmedir, çünkü Ahmedî ve Hamzavî kardeş oldukları için zaten aynı sosyal sınıftan gelmektedirler". Bununla birlikte, Kastritsis'e göre, "her iki eser arasında tarz ve üslup farkı olduğu aşikârdır, Ahmedî'nin eserindeki felsefi içerikli bazı bölümler eğitimsiz kesim için anlaşılabilirken Hamzavî'nin düz anlatımlı ve açık anlamlı hikâyeleri daha geniş bir hitap kitlesine sahiptir" (Kastritsis, 2016: 272). Boeschoten ve Kastritsis'in yorumlarında öne çıkan ölçüt, yazarlar ve ilişkili oldukları sosyal sınıfların eserlerin biçimlendirilmesinde belirleyici olup olmadığıdır. Bu, önemli bir ölçüt olmakla birlikte, bir yazarın eserini yazmadan önceki bilgi birikimi, okumuş olduğu kitapların niceliği ve niteliği ile yazarın, sahip olduğu birikimin içinden hangi amaç doğrultusunda nasıl bir seçim yaparak eserini biçimlendirdiği, sosyal sınıf aidiyetine göre çok daha belirleyici ölçütlerdir. Ahmedî ve Hamzavî'nin *İskendernâmeleri* arasındaki dikkat çeken ayrılıklar bu ölçütler doğrultusunda değerlendirildiğinde, iki kardeş olan bu yazarların bilgi birikimi ve *İskendernâme* geleneğini hangi yazmalar ve hangi dillerdeki hikâyeler üzerinden tanıdıkları bir araştırma konusu olarak belirir: Ahmedî ve Hamzavî'nin *İskendernâmelerinin* arasındaki ayrılıkların temel sebeplerinden biri bu eserlerin farklı metin kollarıyla olan ilişkileri midir?

Başkalıklara odaklanan bir araştırma benzerlikleri de incelemeyi gerektirir. İsmail Avcı’nın Hamzavî’nin *İskendernâmesi* hakkındaki görüşüne göre, “Hamzavî eserini bazen kardeşi Ahmedî’nin *İskendernâme*’sindeki beyitlerle bazen kendi yazdıklarıyla süslemiş, böylece manzum – mensur bir eser meydana getirmiştir. [...] Hamzavî ve Ahmedî’nin eserlerindeki konular ana iskelet olarak benzerdir. Ancak Hamzavî’de başka konular anlatılmış, böylelikle eser genişletilmiştir” (Avcı, 2019: 628). Kısmen Gelibolulu Âlî’nin iddiasını çağrıştıran bu tanımlamaya göre, Hamzavî’nin *İskendernâme*’sinin aslı Ahmedî’nin yazmış olduğu *İskendernâme*’dir.⁵ Bu iddia ile örtüşecek biçimde, British Library nüshasındaki manzum bölümlerin bazıları Ahmedî’nin *İskendernâme*’si ile oldukça benzerdir ve hatta bazılarında mahlas olarak doğrudan Ahmedî’nin adı geçer. Bu durum, bu manzum parçaların Ahmedî’nin eserinden alındığını düşündürmekle birlikte, elimizdeki nüsha müellif nüshası değildir ve nüshanın istinsah sürecine dair elimizde bir bilgi yoktur. Öte yandan, Hamzavî’nin eserinin hacmi Ahmedî’nin eserinden çok geniştir ve bu durum, Hamzavî’nin eserini hâlihazırda mevcut bir esere yapılan eklemelerden ibaret görmeyi oldukça zorlaştırır. Her iki *İskendernâme*’de ortak olan veya benzer görünen parçaların işlenişindeki farklılıklar ise bu iki metni birbirinden daha çok uzaklaştırır ve karşımızda kendine özgü kimlikleri olan iki ayrı eser belirir.

Ahmedî ve Hamzavî’nin *İskendernâmelerinde* kurguyu oluşturan ana iskelette ortak olan bazı konular her iki eserin de başından itibaren hemen göze çarpar. Örneğin Dârâ’nın Rum kayserini yenışı ve onun yerine geçişi, Yunan illerini Feylekus’a verışı ve Feylekus’tan haraç olarak altın yumurta isteyişi her iki *İskendernâme*’de de anlatılır, fakat bunların hikâyelenişi birbirinden farklı ayrıntılar içerir. Örneğin, Ahmedî, Dârâ’nın Rum’u fethettikten sonra Feylekus’un kızıyla evlendiğini ve hamileyken onu Rum’da bırakıp karargahı olan Medayin’e döndüğünü yazar, neden bırakıp gittiğine dair ise herhangi bir açıklamaya yer vermez. (Ahmedî, 2019: 239 – 240). Hamzavî’nin British Library nüshası ise hikâyenin bu kısmını şöyle anlatır: Dârây on altı Rum ilini on altı servere paylaştırdıktan sonra hepsinin başına Feylekus’u koyar, kendisine karşı gelenleri öldürmesini emreder, Yunan illerini de Feylekus’a verir ve yılda üç yüz kızıl altın yumurta haraç şartıyla Medayin’e geri döner. Feylekus on yedi yıl boyunca Dârây Şah’a yılda üç yüz kızıl altın yumurta haraç gönderir (vr. 40 – 41). Nüsha burada Feylekus’u anlatmayı bırakır, Dârây Şah’ın Medayin’deki hayatını anlatmaya başlar. Dârây Şah, Rum’u fethetmeye geldiği zaman Medayin’de Dârâb adlı on dört yaşında bir oğlu vardır. On yedi yılın sonunda Dârâb otuz bir yaşına erer, bu yaşa geldiğinde saltanat, siyaset ve at binmek ile ilgili tüm eğitimlerini tamamlamıştır, tahta çıkmak için hazırdır. Dârây Şah’ın ecel günü gelir ve şah başını ecel yastığına koyar. Dârâb kırk gün yas tuttuktan sonra kırk birinci gün babasının yerine tahta çıkar. Nüsha burada konuyu tekrar değiştirir, Dârâb’ı anlatmayı bırakır ve Feylekus’u anlatmaya kaldığı yerden devam eder. Feylekus,

5 İsmail Avcı’nın makalesinde suret değiştiren şeytan ile ilgili farklı bir örnek daha vardır, fakat bu örnek bu makalenin kapsamı dışındadır. Bkz. Avcı, 2019: 641.

Bartos-ı Rûmî'yi kendisine vezir olarak seçmiştir. Bartos'un kızı Rukiye Banu ile evlenir ve bir erkek çocukları olur. Bu doğan çocuk İskender'dir (vr. 42 – 55).

Dârâ'nın Rum'u fethedişi ve yeniden Medayin'e dönüşünü anlatan bölümlerin işlenişindeki başlıklar, bu iki metin arasında çok temel bir ayırım yaratır: İskender'in kim olduğunu her iki metin de okurlarına ve dinleyenlerine farklı anlatır. Ahmedî'nin hikâyesine göre İskender, Dârâ'nın oğlu, Feylekus'un torunu, Dârâb'ın ise üvey kardeşidir. Hamzavî'nin British Library nüshasında ise İskender, Feylekus'un torunu değil oğludur, annesi ise Feylekus'un Rum veziri Bartos'un kızıdır. Öyleyse karşımızda, soyundan başlayarak iki farklı İskender portresi çizen iki ayrı *İskendernâme* vardır: Ahmedî'ye göre İskender, baba tarafından Fars iken, British Library nüshasında İskender'in İran toprakları ile hiçbir kan bağı yoktur. Üstelik, Ahmedî, İskender'in soyuna hikâyenin içinde ayrı bir yer ayırır ve İskender ile Dârâb'ın son savaşını anlatırken her ikisini de elçiler aracılığıyla bu konu hakkında konuşturur: Dârâb, İskender'in sadece baba tarafından şah olduğunu, anne tarafından soylu olmayan kişilerin değersiz olduğunu, bu nedenle hükümdarlığı hak edenin İskender değil kendisi olduğunu söyler (Ahmedî, 2019: 300 – 308).

İskender'in doğumu öncesinden başlayan bu temel ayrımlar, hayatının diğer safhalarında da iki metni birbirinden ayırttırmaya devam eder. Bu makalenin konusu olan İskender'in şeytan ile karşılaşmalarını anlatan hikâyeler de, iki İskender portresini birbirinden farklılaştıran ayrımlar arasında yer alır. Bu hikâyelerin hiçbirisi Ahmedî'nin *İskendernâme*'sinde yer almaz. Bu nedenle, Ahmedî'de şeytanın hileleri karşısında akli karışmış aciz bir hükümdar yokken, Hamzavî, İskender'i şeytanla karşılaşmalarında bir başına çaresiz ve perişan bırakır. Bu makale kapsamında alıntılanan hikâyelerin Ahmedî'deki karşılıkları ise İskender'i öven ve onun eşsizliğini yücelten beyitlerdir. İskender'in yedi yaşında ilim tahsil etmeye başladığı zamanı anlatırken Ahmedî, İskender'in bütün ilimleri hocalarını bile şaşırtacak derecede eksiksiz bir şekilde öğrendiğini ve feleklerin sırlarına vakıf olduğunu yazar: “Şöyle eşyâyı kemâhî afladı / Ki_anı üstâdı Arestû tafladı” (Ahmedî, 2019: 255). British Library nüshasında ise bu yaştaki İskender, sözlerine kandiği şeytanın arkasından oturup ağlar. İskender'in gördüğü rüya her iki metinde de ayındır, fakat Ahmedî'nin metninde bu rüyadan ve yorumundan çok kısa bahsedilir, Aristoteles rüyayı hayra yorar, İskender'e doğunun ve batının hâkimi olacağını müjdelir. British Library nüshasında ise bu rüyaya ve şeytanın rüyayı yorumlayarak İskender'i kandırma çabasına uzun bir bölüm ayrılmıştır. Şeytan tasavvuru açısından her iki *İskendernâme* karşılaştırıldığında ise, Ahmedî'nin *İskendernâme*'sinde, şeytandan İslami ve tasavvufi bağlamda nefsi yoldan çıkararak, cennetten kovulmuş varlık olarak ve genelde nasihat bölümlerinde bahsedildiği görülür: “Şerr İblis işidür terk ét anı / Hıyar kıl kim Hâk melek kıla seni” (Ahmedî, 2019: 421). Hamzavî'nin metninde ise, alıntılanan bölümlerde görüldüğü üzere, şeytan farklı suretlerde İskender'in karşısına çıkar ve onunla konuşur.

Öte yandan, Ahmedî’nin *İskendernâme*’sinde suret değiştiren şeytan hikâyesi hiç yok değildir. Ahmedî tek bir yerde suret değiştiren hilekâr şeytanın hikâyesini nakleder, fakat bu hikâye İskender ile ilgisi olmayan, çok eski zamanlara ait bir hikâyedir: meşhur Dahhâk’ın hikâyesi. Ahmedî’nin naklettiğine göre şeytan, bir gün hizmetkâr suretine girip Dahhâk’ın yanına gelir, “Degşürüp İblis bir gün şüretin / Geldi Daḥḥākūñ katına ol la’in” (Ahmedî, 2019: 687) ve türlü hilelerle onu kendisine benzetir “Çün anı kendü bigi_İblis eyledi / İçini pür-mekr ü telbīs eyledi” (Ahmedî, 2019: 688). Şeytan bir gün gizlice Dahhâk’ın omzundan öper ve bunun sonucunda Dahhâk’ın iki omzundan iki yılan çıkar. Yılanlar Dahhâk’i yemek isteyince, Dahhâk, yılanlara yiyecek olarak her gün iki oğlan beyni verilmesini emreder. Dahhâk’ın Ermâyil adlı iyi kalpli bir aşçısı vardır, çareyi bir oğlan beynine bir koyun beyni karıştırmakta bulur ve her kurtardığı oğlanı Elburz dağına gönderir (Ahmedî, 2019: 687 – 690).

Dahhâk’ın hikâyesinin kökleri çok eski zamanlara, Hint – İnan toplumlarının birbirinden ayrılmadığı zamanlara kadar uzanmaktadır. *Rig Veda* ve eski Zerdüş metinleri Dahhâk karakterinin kökenini anlamak, sembolik anlamlarının ve dönüşümünün izlerini sürmek için önemli kaynaklardır (Demirci, 1993). Ahmedî büyük bir ihtimalle bu hikâyeyi doğrudan Firdevsî’nin (öl. 1020) *Şehnâme*’sinden almıştır. Bununla birlikte, Ahmedî’nin *İskendernâme*’sinde bu hikâyeye yer veriş biçimi, hikâyenin tarihin derinlikleri ile olan bağını yansıtır ve bu hikâyeyi kendi çizdiği İskender portresinden uzaklaştırır. Bu durumda, Ahmedî’nin anlattığı Dahhâk hikâyesi ile Hamzavî’nin anlattığı suret değiştirerek İskender’i kandıran şeytan hikâyeleri arasında doğrudan bir bağ kurmak güçtür. Bu nedenle, her iki metnin de etkileşimde olduğu İskender biyografilerini ve metin kollarını tespit edebilmek için diğer dillerdeki İskender hikâyelerini ve bunları biçimlendiren yazın geleneklerini incelemek gereklidir.

Farklı Dillerde Biçimlenen İskender Hikâyeleri

Milâttan önce dördüncü yılda yaşamış olan Büyük İskender’in vakanüvisi Callisthenes’e yanlışlıkla atfedilmesi nedeniyle Pseudo – Callisthenes nüshası olarak tanınan İskender biyografisinin milâttan sonra üçüncü yüzyılda yazıldığı kabul edilmektedir. Yaygın görüşe göre, bu eski Yunanca biyografiden dört ayrı varyant oluşmuş, bu varyantlar arasından δ varyantı yedinci yüzyılda Süryaniceye çevrilmiş ve Süryanice çeviri(ler) sonraki yüzyıllarda diğer dillere yapılan birçok çeviriye kaynaklık etmiştir. Bu metinsel bağlar nedeniyle, akademik çalışmaların da dikkat çektiği üzere, Pseudo – Callisthenes geleneğinden gelen eserlerin belli başlı ortak özellikleri vardır. Diğer bir ifadeyle, İskender’in hayat hikâyelerinde ortak olan konular genel anlatı için bir iskelet oluştururlar. Örneğin, İskender’in (Alexander) soyunun nereden geldiği değişmez konulardan bir tanesidir. Benzer şekilde, Darius ile Yunanlar arasındaki hediyeleşmeler, Darius’un Philip’ten haraç olarak altın yumurta istemesi, İskender’in Darius ile savaşı, Darius’un kendi adamları tarafından öldürülmesi ve İskender’in Darius’u öldürenleri cezalandırışı

temel iskeleti oluşturan ortak konular arasındadır (Doufıkar – Aerts, 2010).⁶ Bu konuların hepsi Ahmedî ve Hamzavî'nin *İskendernâme*lerinde sırasıyla yer alır. Bu nedenle, her iki metin de, İskender'in biyografisini şekillendiren temel konular söz konusu olduğunda Pseudo – Callisthenes geleneğinin bir devamıdır.

Bu kesişmelerin yanında, Ahmedî ve Hamzavî'nin metnini birbirinden ayırıştırıcı örneklerde görüldüğü üzere, temel iskeleti oluşturan konuların işleniş ve ayrıntılarda aktarılan bilgiler aracılığıyla her bir metin kendi kimliğini ortaya koyar ve kendine özgü bir İskender portresi biçimlendirir. British Library nüshasının kaynaklarından bir tanesinin *Şehnâme* olduğu ilk varakta belirtildiği için bu nüshanın İran geleneği ile ilişkisi Hamzavî'nin çizdiği İskender portresini tanımlarken önemlidir. İskender'in soyu ile ilgili bilgiler Firdevsî tarafından şöyle aktarılır:⁷ Dârâb, Filikos'un bahar güzelliğinde bir kızı olduğunu öğrenince vergi ve haraçlarla birlikte kızını da ister. Filikos'un kızının adı Nahid'dir. Dârâb, evlendikleri gece Nahid'in ağzından çıkan kötü kokudan çok rahatsız olur. Doktorlar kötü kokuya çare bulmak için Rum ülkesinde İskender adıyla bilinen bitkiden bir ilaç geliştirirler. İlaç işe yarar ve Nahid'in ağzı misk gibi güzel kokmaya başlar, fakat Dârâb'ın gönlü soğumuş olduğundan Nahid'i babasının yanına geri gönderir. Nahid hamiledir, fakat bu durumdan kimseye bahsetmez. Doğunca çocuğuna kutlu ve uğurlu isim saydığı İskender adını verir. Herkes İskender'i Filikos'un oğlu olarak bilmektedir. Dârâb ise tekrar evlenir ve bir oğlu daha olur (Firdevsî, 2015: 180). Görüldüğü üzere, British Library nüshasında İskender'in soyu ile ilgili anlatılanlar Firdevsî'nin anlattıkları ile hiçbir şekilde örtüşmemektedir, bu nedenle, her ne kadar nüshada *Şehnâme*'nin adı geçiyorsa da İskender'in soyu ile ilgili bilgilerin kaynağının başka eser(ler) olduğu açıktır. Öte yandan, Ahmedî *İskendernâme*'sinde, İskender'in soyu ile ilgili ayrıntılarda Firdevsî'yi takip eder, fakat İskender adlı bir bitkiden bahsetmez.

British Library nüshası ile *Şehnâme* arasındaki temel farklarla ilgili bir başka örnek ise Aristoteles'in İskender'in hayatındaki yeridir. İskender'in şeytan ile ilk karşılaşmasını anlatan örnekte görüldüğü üzere, British Library nüshasında Aristoteles, İskender'in çocukluğundan beri yanındadır ve onun akıl hocasıdır. Hatta, bu nüshada, Aristoteles'in İskender'in hayatındaki yeri doğumundan öncesine kadar gider ve Aristoteles, İskender doğduktan sonra adı konulacağı zaman Feylekus'a fikir beyan eden vezirleri arasında yer alır. *Şehnâme*'de ise Aristoteles'ten Rum ülkesindeki çok ünlü bir bilge olarak bahsedilir ve İskender, Aristoteles ile çok geç bir vakitte, tahta çıktıktan sonra tanışır.

Farsça *İskendernâme*ler arasında Nizâmî'nin (öl. 1222) *Şerefnâme* ve *İkbalnâme* olmak üzere iki müstakil eserin birleşiminden oluşan *İskendernâme*'si en çok tanınanlar arasındadır. Nizâmî, İskender'in soyundan bahsederken, bu

6 Faustina Doufıkar – Aerts'e göre Süryaniceden Arapçaya iki farklı Pseudo – Callisthenes çevirisi yapılmış ve Firdevsî'nin *Şehnâme*'sine bu çevirilerin birlikteliğiyle oluşan "hibrit" bir çeviri kaynaklık etmiştir. *Şehnâme*'deki İskender, Pseudo – Callisthenes'teki unsurlar ile Zülkarneyn literatüründeki motiflerin iç içe geçmesiyle şekillenmiştir (Doufıkar – Aerts, 2010: 191).

7 *Şehnâme*, Nimet Yıldırım tarafından dokuz baskısı karşılaştırılarak Türkçeye çevrilmiştir (Firdevsî, 2016).

konuda birçok rivayet olduğunu belirtir ve bu rivayetlerin bazılarını anlatır: Rumların naklettiğine göre, İskender yoksul bir kadının oğludur. Annesi doğum sırasında bir harebede can verir, ava çıkmış olan Feylekus, kadının öldüğü yerden geçer, bebeği görünce alır, büyütür, kendi oğlu sayıp velihtir yapar. Zerdüş kaynaklarına göre ise İskender, Dârâ'nın soyundandır. Nizâmî'ye göre her iki rivayet de uydurmadır, İskender Feylekus'un öz oğludur, annesi ise kendi kasrında âşik olduğu ay yüzlü kızdır (Nizâmî, 2019: 54 – 56). Öyleyse, İskender'in soyu ile ilgili hikâyeler söz konusu olduğunda British Library nüshası Nizâmî'nin *İskendernâme*'sine oldukça yakındır, fakat bu durum, Nizâmî'nin metnini British Library nüshasının kaynaklarından birisi olarak saptamak için yeterli değildir. Ayrıca, Firdevsî ve Ahmedî'nin anlattığı İskender biyografilerine benzer şekilde, Nizâmî'nin biyografisinde de suret değiştirerek İskender'in karşısına çıkan ve türlü hilelerle onu aciz kılan şeytan yoktur. Üstelik, Nizâmî'nin biçimlendirdiği İskender peygamberliğe ulaşır ve bu konu *İkbalnâme*'de ayrı bir bölümde işlenir (Nizâmî, 2019: 449 – 465).

Suret değiştiren şeytan hikâyeleri kapsamında İskender hikâyeleri araştırıldığında, Süleymaniye Kütüphanesi'nde bulunan Ayasofya 3003 ve 3004 arşiv numaralı Arapça yazılmış iki yazma eser ile British Library nüshası arasında ilginç bir bağ belirir. İstinsah tarihi on beşinci yüzyıl olan bu nüshalar, on yıl arayla istinsah edilmişlerdir (1466 ve 1476). Bu nüshalar hakkında doktora tezi hazırlamış olan Faustina Doufıkar – Aerts'e göre, kütüphane kayıtları nedeniyle ikinci nüsha, hikâyeye birinci nüshanın bıraktığı yerden devam ediyor izlenimi verse de, iki nüsha arasında tam bir uyum yoktur (Doufıkar – Aerts, 2010: 235 – 237) ve üslup özellikleri nedeniyle, nüshaların içerdiği metin on dördüncü yüzyılın ilk yarısına tarihlenmelidir (Doufıkar – Aerts, 2010: 275 – 276). İskender'in hayatının ilk dönemlerini anlatan Ayasofya 3003 numaralı nüsha, İskender'in Dârâ'nın oğlu olduğunu naklederek British Library nüshasından ayrılır, fakat suret değiştirip İskender'in yanına gelen ve onu doğru yoldan çıkaran şeytan ile ilgili hikâyeye buradaki İskender portresi ile British Library nüshasındaki İskender portresi arasında bir bağ kurar.

Ayasofya 3003'te anlatılan hikâyeye göre, İskender tahta çıktıktan sonra üç gün gelen giden hiç bitmez ve İskender, gençliğin ve hükümdarlığın getirdiği zafer sarhoşluğuna düşer. O bu hâldeyken, hükümdarlığının beşinci gününde İblis, yaşlı bir şeyh suretinde İskender'in karşısına çıkar ve İskender'e başını kendisinden başka kimse için eğmemesini söyler. İskender, şeyhe ne demek istediğini sorar, fakat şeyh cevap vermek istemez, Aristoteles'ten felsefe öğrendiği için sözlerinin anlamının kendisinden gizli kalacağını söyler. İskender ısrar edince, ona kendisinden yüce kimsenin bulunmadığını, bu nedenle önünde eğilmesini hak eden kimsenin olmadığını, kendisinin bu dünyadaki en üstün kişi olduğunu söyler. İskender, yaşlı şeyhe yaratıcı hakkında ne düşündüğünü sorar; şeyh, cevabında İskender'i tanrı mertebesine yükseltir. Nihayetinde İskender şeyhin sözlerine kanar, ibadetlerini terk eder, örf ve hukuktan uzaklaşır ve felsefeyi eleştiren bir divan kurar. Şeytana uyararak doğru yolu terk etmiş olan

İskender'i bu durumdan Hızır kurtarır, fakat bu hikâyede Hızır'ın betimlenişi insanla ilişkili her gücün üstünde kudret sahibi olan Hızır tasavvurundan farklıdır. İskender, karşısına genç bir adam kılığında gelen Hızır'ı, yaşlı şeyhin sahtekârlıkla suçlaması üzerine hapse attırır ve sabah vakti bu adamın boynunun vurulmasını emreder. Hızır'ın hapsedildiği zindana gece bir melek gelir, zindanın çatısını kırarak Hızır'ı hapisten kurtarır. Genç adamın zincirlerini kırıp kaçtığına gören İskender, onun bir büyücü olduğunu düşünür. Üç gün sonra yaşlı şeyh, İskender'in yanına gelerek kaçan genci nerede bulabileceğini söyler. İskender adamı bulur ve onu kendi şeyhiyle rekabet edeceği bir tartışma için davet eder. Adam kabul eder ve yaşlı şeyhi beklemeye başlarlar. Önce üç gün beklerler, şeyh gelmez, sonra bir üç gün daha beklerler, fakat şeyh ortadan kaybolmuştur. Bunun üzerine İskender şeyhin aslında şeytanın kendisi olduğundan şüphelenmeye başlar ve hikâyenin sonunda şeytan tarafından kandırılmış olduğunu kabul eder (Doufıkar – Aerts, 2010: 300 – 303).

Ayasofya 3003'te yer alan bu hikâyede şeytanın karşısına çıktığı İskender, British Library nüshasındaki örneklerde betimlenen İskender'den farklıdır. Bu hikâyede İskender, gençlik ve zafer sarhoşluğuyla kibire düşmüş olduğundan, zaten şeytan karşısına çıkmadan önce doğru yoldan uzaklaşmış, günahkârların yoluna meyletmiştir. Bu durumu gören şeytan, İskender'in kibirini en yüksek noktaya çıkarır ve böylece onu kendi yoluna saptırır. British Library nüshasında ise İskender masumdur, kibir gibi şeytani duygulardan uzaktır. Bu nedenle şeytanın gidişinden sonra akli karışır, sabahlara kadar perişan bir hâlde oturur, ne yapacağını bilmez şaşkın bir hâle düşer. Bununla birlikte, British Library nüshasından alıntılanan ilk örnekte kibir duygusuna örtük bir gönderme vardır. İskender henüz yedi yaşındayken, hocası Aristoteles odaya girdiği zaman ayağa kalkmadığında, Aristoteles bu durumu onun padişah oğlu olmasına ve büyüdükçe bu durumun farkına varıyor olmasına bağlar. Fakat hikâyenin devamında anlatıldığı üzere, İskender'in aklında böyle bir düşüncenin izi bile yoktur, İskender tamamen masumdur, bu iş şeytanın bir oyunudur. Böyle bir hikâyeleme ile İskender'in kibirden uzak olduğu, onun yaradılışında şeytani duyguların olmadığı vurgulanmış olur. Öyleyse, British Library ve Ayasofya 3003 nüshalarında ortak olan suret değiştiren şeytan hikâyesi iki ayrı kurguda iki ayrı işleve sahiptir ve bu sayede iki farklı İskender portresi çizilmektedir.

Doufıkar – Aerts'in belirttiğine göre, Ayasofya 3003 nüshasının önemli bir bölümü İskender'in Müslüman olması ve Hızır hakkındadır. Bu eserde Hızır, İskender'in akıl hocası ve kılavuzudur (Doufıkar – Aerts, 2010: 213). Bu Arapça İskender biyografisinin dışında suret değiştiren şeytan ile ilgili başka bir örnek ise, on beşinci yüzyılın başlarına tarihlendirilen Malayca yazılmış bir İskender biyografisinde mevcuttur. Bu nüsha da, İskender'in Fars soyundan gelmesi nedeniyle Farsça İskendernâme geleneği ile ilişkilendirilmektedir (Ng, 2019: 76 – 79). Su Fang Ng tarafından belirtildiğine göre, bu Malayca nüshada, şeytanın suret değiştirerek İskender'in karşısına çıktığı epizotlar aracılığıyla İskender, doğrunun ne olduğunu anlayıp öğrenir ve Hak yoluna döner (Ng, 2019: 96). Bu

durumda, British Library nüshası, Ayasofya 3003 nüshası ve Malayca nüshanın işaret ettiği üzere, on beşinci yüzyılda geniş bir coğrafyada, İskender'in farklı suretlerde karşısına çıkan şeytan tarafından kandırıldığı hikâyeler anlatılmakta ve okunmaktadır.

İskender'in soyu ile ilgili tartışmalar söz konusu olduğunda İskender'in Fars kökeni ile *Şehnâme* arasında kurulan ilişkilendirmede olduğu gibi, farklı dil ve coğrafyalara ait suret değiştiren şeytan hikâyelerinin de ilham aldığı ortak bir kaynak var mıdır? Bu soruya cevap vermek şu an için güçtür ve doğru cevabı bulmak için farklı dillerde yazılan İskender biyografilerinin bir bütün hâlinde değerlendirilmesine ihtiyaç vardır. Ayasofya 3003 ve 3004 nüshaları ile ilgili araştırmasında, Doufıkar – Aerts, İskender biyografilerinin Pseudo – Callisthenes nüshasından sonraki yayılımını incelerken Arapça İskender biyografilerinin kaynaklarına dair bazı sorular sorar ve bu kaynakları farklı edebî türlerle ve geleneklerle ilişkilerine göre gruplandırarak tanımlar. Bu tanımlamaya göre Arapça İskender biyografileri ve hikâyeleri dört kaynaktan beslenmektedir: 1. Pseudo – Callisthenes literatürü, 2. kökeni Bizans'a dayanan hikmet edebiyatı, 3. peygamber kıssaları ve 4. Zülkarneyn ile ilgili hikâyelerin oluşturduğu edebî gelenek. Doufıkar – Aerts'e göre Zülkarneyn literatürünün başlangıcı Hristiyan İskender'in Süryanice yazılmış hikâyeleridir (Doufıkar – Aerts, 2010: 145 – 150, 189 – 191, 280 – 281). Ayasofya 3003 ve 3004 nüshaları ise, Doufıkar – Aerts'in "Siretü'l-İskender" geleneği olarak tanımladığı popüler İskender hikâyelerinin bir örneğidir. Bu hikâyeler, yarı sözlü süregelen, İslam öncesi ve sonrası dönemlerin kahramanları hakkındaki meşhur destanlar ve hikâyelerden oluşan Arapça siyer geleneğinin bir devamıdır. Bu nedenle, bu Ayasofya 3003 ve 3004 nüshalarını inceleyebilmek için Arapça siyer geleneğini, Pseudo – Callisthenes literatürünü, İskender biyografilerinin Farsça varyantlarını, hikmet edebiyatını ve Zülkarneyn literatürünü detaylarıyla bilmek ve anlamak gereklidir (Doufıkar – Aerts, 2010: 195 – 196, 206 – 224).

Ayasofya 3003 ve 3004 nüshalarını ve Arapça İskender hikâyelerini detaylarıyla anlayabilmek için gerekli olan bu bilgiler British Library nüshasını incelerken de gereklidir, fakat öncesinde bu nüsha ile birlikte Hamzavî'nin *İskendernâme*'sinin tamamının bir bütün hâlinde ve farklı nüshalarıyla karşılaştırılarak neşrinin yapılması gereklidir. British Library nüshası *İskendernâme*'nin ilk cildir. Bu cildin, birisi Atatürk Kitaplığı'nda diğeri Topkapı Sarayı'nda kayıtlı iki farklı nüshasını karşılaştırmalı olarak tanıtan Songül Aydın Yağcıoğlu, çalışmasında bu cildin genel bir özetine de yer verir ve bu ciltte betimlenen İskender portresi ile ilgili bazı ayrıntılara dikkat çeker (Yağcıoğlu, 2019). Bu ayrıntılardan bir tanesi, "hikâyede birçok olağanüstü olay anlatılırken bunlarla mücadele eden İskender'in hiçbir olağanüstülük göstermemesidir" (Yağcıoğlu, 2019: 674). Yağcıoğlu, bu durumu açıklarken nüshanın ilk sayfalarına atıf yapar ve İskender ile ilgili anlatılanların "keramet veya mucize olmadığı"nın belirtildiğine dikkat çeker. Olağanüstülüklerden uzak betimlenen bu İskender portresinde, Yağcıoğlu'nun da açıkça ifade ettiği üzere, "şeytanın sık sık gelip

yoldan çıkartma çabalarında İskender'in kafasının karışması ve tereddüte düşmesi de onun insanî tavrıyla ilgilidir” (Yağcıoğlu, 2019: 674). Öyleyse, birinci cildin British Library, Atatürk Kitaplığı ve Topkapı Sarayı'nda yer alan her üç nüshası da İskender'i insana ait özellikler ile biçimlendirmektedir. Bu nedenle, metinsel bağların izlenebilmesi için hem Arapça Ayasofya 3003 ve 3004 nüshalarındaki hem de Malayca nüshadaki İskender portrelerinin insana ait duygu ve edimler ile olağanüstülükler açısından da incelenmesi gereklidir.

Sonuç

Bunca dil, kültür ve edebî tür çeşitliliği ile şekillenerek yeniden ve yeniden yazılan İskender hikâyeleri arasında bu makalenin konusu olan British Library nüshası hangi metin kollarıyla ilişkilidir ve hangi yazın geleneklerine daha yakındır? Bu soruya, bu makale, suret değiştirerek İskender'in karşısına çıkan ve türlü hilelerle onu kandırıp doğru yoldan uzaklaştırmaya çalışan şeytan hikâyelerine odaklanarak cevap aramıştır. Bu hikâyelerin Anadolu'da şekillenen İskendernâme geleneğinin kültür dairesine giren meşhur İskender biyografilerindeki yokluğu, sorunun cevabını ararken İskendernâme literatüründeki metinsel bağların ve farklı İskender portrelerinin incelenmesini gerektirmiştir. Firdevsî, Nizâmî ve Ahmedî'nin *İskendernâmelerinde*, çeşitli suretlerde İskender'in karşısına çıkarak onu kandırmaya çalışan şeytan yoktur, bu nedenle Hamzavî'nin *İskendernâme'sindeki* bu hikâyeler farklı metinsel bağların varlığına işaret eder. Ayrıca, bu nüsha, İskender'in soyu ile ilgili tartışmalar, adının anlamı ile ilgili bilgiler, Aristoteles ile olan ilişkisi gibi İskender biyografilerinde yer alan birçok temel konuda da içerdiği farklı özellikleriyle bu üç metinden ayrılır.

On beşinci yüzyılda dolaşımda olan Arapça ve Malayca yazılmış iki ayrı İskender biyografisinde şeytan farklı suretlerde İskender'in karşısına çıkar. British Library nüshası ile birlikte okunduğunda, on beşinci yüzyılda en az üç ayrı dilde varlığı bilinen ve geniş bir coğrafyaya yayılmış olan bu hikâyeler, dünya genelindeki İskender biyografileri arasındaki metinsel bağları tespit etmek ve Anadolu'da şekillenen Türkçe İskendernâme geleneğini tanımlamak için önemli ipuçları sunar. Öte yandan, kardeş olmaları nedeniyle içeriklerinin birbirine yakın olması gerektiği beklentisine yol açan Hamzavî ve Ahmedî'nin *İskendernâmeleri* şaşırtıcı farklarla birbirinden ayrılır. Bu durum, her ne kadar içerdiği manzum bölümlerde Ahmedî'nin adı geçiyor olsa da, Hamzavî'ye atfedilen metnin Ahmedî'nin manzum *İskendernâme'sinin* bir kopyasından ya da genişletilmiş hâlden ibaret olmadığını gösterir. Aynı döneme ve kültür dairesine ait iki eser arasındaki bu farklar, yazarların çeşitli kaynaklardaki bilgileri kendi tercihleri doğrultusunda kullanıp eserlerinin hem içerik hem de tarz ve üslup özelliklerini amaçlarına göre biçimlendirmiş olduklarına işaret etmektedir. Bu nedenle, bu eserleri birbirinden uzaklaştıran ayrımlar iki ayrı İskender portresi ortaya koyar.

Bu makale kapsamında British Library nüshasından yapılan alıntılarda, İskender, şeytanın gidişi sonrası akli karışan, kendi kararlarını veremeyen, doğru ile yanlış ayırt edemeyen bir insan olarak betimlenir. Bu betimleme, İskender'in

alışlagelmiş güçlü ve yenilmez hükümdar portresinden farklı bir portre çizer. Bu durum, her yönüyle mükemmel ve en güçlü olarak tasvir edilen kahramanların hikâyeleriyle çelişir. Ahmedî’nin betimlediği İskender, zaferlerin ve kahramanlıkların anlatıldığı destansı bir içerik ile biçimlendirilmiştir. Bunun karşısında Hamzavî, suret değiştiren şeytan hikâyeleri aracılığıyla insanın acizliğini betimler ve İskender’in insan oluşunu vurgular. Bu nedenle, Firdevsî, Nizâmî ve Ahmedî’den farklı bir tarz ve içerikle Hamzavî’nin biçimlendirdiği İskender portresi, kendine özgü özellikleri ile, hem Anadolu’daki İskendernâme geleneğini tanımlamak hem de farklı dillerdeki İskender biyografileri arasındaki metinsel bağların izini sürmek için önemli ipuçları içermektedir. British Library nüshasında İskender ile ilgili bilgilerin *Şehnâme*, *Câmasbnâme*, hadis kitapları ve peygamber kıssalarından derlendiği belirtilmektedir. Bu makale kapsamında *Şehnâme* ile British Library nüshası arasındaki metinsel bağlar incelenmiştir. Bir sonraki aşama, *Câmasbnâme*, hadis kitapları ve peygamber kıssaları ile bu nüsha arasındaki metinsel bağların araştırılmasıdır, fakat bu makalenin sınırlarını aştığı için gelecekteki çalışmalara bırakılmıştır.

Kaynakça

- Ahmedî (1983). İskender-nâme, İnceleme – Tıpkıbasım. İ. Ünver (Haz.). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ahmedî (2018). İskendernâme. F. Öztürk (Çev.). İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Ahmedî (2019). İskendernâme (İnceleme – Tenkitli Metin). Y. Akdoğan & N. Kutsal (Haz.). İstanbul: Türkiye Yazma Eser Kurumu Başkanlığı Yayınları.
- Ahmedî (2021). İskendernâme, İnceleme – Tenkitli Metin. R. Dankoff (Haz.). Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi.
- Akasoy, A. (2016). Iskandar the Prophet: Religious Themes in Islamic Versions of the Alexander Legend. S. Brentjes ve J. Renn (Ed.), Globalization of Knowledge in the Mediterranean World of Post-Antiquity, 700-1500 içinde (ss. 167 – 204). London & New York: Routledge.
- Akçay, H. (1999). Ahmedî’nin İskender-nâme’si – Transkripsiyonlu Metin. Yüksek Lisans Tezi. Harran Üniversitesi.
- Akyol, A. (1990). Hamzavî, Kıssa-i İskender, Metin Sözlüğü ve Dilbilgisi Özellikleri. Yüksek Lisans Tezi. Ankara Üniversitesi.
- Altuğ, M. (2014). 16. Yüzyıla Ait Figani’nin İskendernamesi Üzerinde Bir Sentaks İncelemesi. Doktora Tezi. Gazi Üniversitesi.
- Aslan, N. (2010). Ahmedî, İskender-nâme (1-1102 Beyit) (Dil İncelemesi – Metin – Gramatikal Dizin). Yüksek Lisans Tezi. Atatürk Üniversitesi.
- Âşık Çelebi (2010). Meşâ’irü’ş-Şu’arâ (İnceleme – Metin). F. Kılıç (Haz.). İstanbul: İstanbul Araştırmaları Enstitüsü.
- Avcı, İ. (2012). İskendernâmelere Ölümsüzlüğe Yolculuk: İskender-i Zülkarneyn ve Hızır. Prof. Dr. Mine Mengi Adına Türkoloji Sempozyumu (20 – 22 Ekim 2011) Bildirileri içinde (ss. 28 – 40). Adana: Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- _____. (2014). Türk Edebiyatında İskendernâmeler ve Ahmed-i Rıdvân'ın İskendernâme'si. Ankara: Gece Kitaplığı.
- _____. (2019). Hamzavî'nin İskendernâme'sinde Bir Nûh Kissası, *Yeni Türkiye* 106, 626 – 649.
- Ayçiçeği, B. (2014). Behiştî Ahmed Sinan'ın (ö. 917/1511-12?) İskender-nâme'si (İnceleme-Metin). Doktora Tezi. Marmara Üniversitesi.
- Bağcı, S. (1989). Minyatürlü Ahmedi İskendernameleri: İkonografik Bir Deneme. Doktora Tezi. Hacettepe Üniversitesi.
- Banarlı, N. (1939). Ahmedi ve Dâsitân-ı Tevârih-i Mülûk-i Âl-i Osman, *Türkiyat Mecmuası* 6, 49 – 176.
- Çalışkan, Z. (2019). Ahmedî, İskender-nâme (Dil İncelemesi – Metin – Gramatikal Dizin). Yüksek Lisans Tezi. Atatürk Üniversitesi.
- Çetin, Y. (2019). The Alexander Romance tradition: Ahmedi, his sources, and the reception of the sources in the 15th – 16th century. Yüksek Lisans Tezi. Sabancı Üniversitesi.
- Demirbilek, S. (2000). Ahmedi'nin İskendername Adlı Eseri Üzerinde İnceleme (Ses Bilgisi – Şekil Bilgisi – Cümle Bilgisi), *Metnin Transkripsiyonu, Sözlük Çalışması*. Doktora Tezi. Trakya Üniversitesi.
- Demirci, K. (1993). Dahhâk. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* 8, 408 – 409.
- Doufıkar – Aerts, F. (2010). Alexander Magnus Arabicus: A Survey of the Alexander Tradition through Seven Centuries: from Pseudo – Callisthenes to Suri. Leuven: Peeters.
- Feyzioğlu, N. (1991). İskender-nâme Üzerine Bir İnceleme. Yüksek Lisans Tezi. Atatürk Üniversitesi.
- Firdevsî (2015). İskendername. N. Yıldırım (Haz.). İstanbul: Kabalcı Yayıncılık.
- Firdevsî (2016). Şahnâme II. N. Yıldırım (Haz.). İstanbul: Kabalcı Yayıncılık.
- Güler, K. E. (2013). Thirst for Wisdom, Lust for Conquest: Ahmedî's 14th Century Ottoman Alexander Romance. Yüksek Lisans Tezi. Bilkent Üniversitesi.
- Hamzavî (1435/36). İskendernâme. British Library, Or 11056. Londra.
- Kalfa, M. (1994). Kissa-i İskender 301a – 405a (Giriş-Metin-Dizin). Yüksek Lisans Tezi. Ankara Üniversitesi.
- Kastritsis, D. (2011). The Trebizond Alexander Romance (Venice Hellenic Institute Codex Gr. 5): The Ottoman Fate of A Fourteenth-Century Illustrated Byzantine Manuscript, *Journal of Turkish Studies (JTS) / Türklük Bilgisi Araştırmaları (TÜBA)* 36, 103 – 131.
- _____. (2016). The Alexander Romance and the Rise of the Ottoman Empire. A. C. S. Peacock, S. N. Yıldız (Ed.). *Islamic Literature and Intellectual Life in Fourteenth- and Fifteenth- Century Anatolia içinde* (ss. 243 – 283). Würzburg: Orient-Institut Istanbul.
- Manteghi, H. (2018). Alexander the Great in the Persian Tradition: History, Myth and Legend in Medieval Iran. London & New York: I.B. Tauris.
- Necipoğlu, G. (2019). The Spatial Organization of Knowledge in the Ottoman Palace Library: An Encyclopedic Collection and Its Inventory. G. Necipoğlu, C.

- Kafadar, C. H. Fleischer (Ed.), *Treasures of Knowledge: An Inventory of the Ottoman Palace Library (1502/3 – 1503/4)* içinde (ss. 1 – 77). Leiden & Boston: Brill.
- Ng, S. F. (2019). *Alexander the Great from Britain to Southeast Asia: Peripheral Empires in the Global Renaissance*. Oxford University Press.
- Nizâmî (2019). *İskendernâme (Şerefname/İkbalname)*. A. Şaik, M. Rızaguluzade (Çev.), E. Cafer (Açıkl.), Y. Şen (Türkçeye U.). İstanbul: Zengin Yayıncılık.
- Sawyer, C. G. (2003). Revising alexander: structure and evolution in ahmedî's ottoman iskendernâme (c. 1400), *Edebiyat: Journal of M. E. Literatures* 13: 2, 225 – 243.
- _____. (1997). *Alexander, History, and Piety: A Study of Ahmedî's 14th-Century Ottoman Iskendernâme*. Doktora Tezi. Columbia University.
- Seçkin, N. (1991). *Hamzavi, Kıssa-i İskender (101a – 200b v.) Metin, Sözlüğü ve Dilbilgisel Özellikleri*. Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi.
- Stoneman, R., Erickson, K., Netton, I. (2012). *The Alexander Romance in Persia and the East*. Groningen: Barkhuis Publishing & Groningen University Library.
- Yağcıoğlu, S. (2019). *Hamzavî'nin İskendernâme'si Hakkında Bazı Tespitler*. Ü. Aslan, H. Taş (Ed.), *Vakıf İnsan Prof. Dr. Hikmet Özdemir Armağanı* içinde (ss. 653 – 677). İstanbul: Kriter.
- Zuwiyya, D. Z. (2011). *A Companion to Alexander Literature in the Middle Ages*. Leiden & Boston: Brill.